

Obszary wiejskie w systemie migracji wewnętrznych w Polsce

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 3(89)/2022
© Autorzy 2022

Mateusz Długosz, Robert Szmytkie

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego,
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej, plac Uniwersytecki 1,
50–137 Wrocław;
e-mail: mateusz.dlugosz@uwr.edu.pl; robert.szmytkie@uwr.edu.pl

ISSN 1509-4995

E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499538906

Streszczenie

Celem opracowania jest wskazanie znaczenia obszarów wiejskich w systemie migracji międzygminnych w Polsce. Migracje wewnętrzne na obszarach wiejskich zostały przeanalizowane dla lat 1995–2019, ze szczególnym uwzględnieniem stanu migracji rejestrowanych w 2019 r. W opracowaniu wykorzystano podstawowe wskaźniki określające natężenie migracji, które pozwoliły stwierdzić, że obszary wiejskie odgrywają istotną rolę w systemie migracji wewnętrznych w Polsce, przyczyniając się do redystrybucji przestrzennej ludności. Wpływ ten jest jednak zróżnicowany, ponieważ z jednej strony obserwuje się silny wpływ suburbanizacji na procesy migracyjne na obszarach wiejskich w strefach podmiejskich dużych i średnich miast w Polsce, z drugiej zaś strony widoczny jest odpływ migracyjny wywołany niekorzystną sytuacją społeczno-ekonomiczną w przypadku peryferii zewnętrznych i wewnętrznych.

Słowa kluczowe

migracje wewnętrzne, obszary wiejskie, procesy suburbanizacji, obszary podmiejskie, obszary peryferyjne, Polska

Rural Areas in the System of Inter-Communal Migrations in Poland

Abstract

The aim of the study is to indicate the importance of rural areas in the system of inter-communal migrations in Poland. Internal migration in rural areas was analysed for the years 1995–2019, with particular focus on the state of migration registered in 2019. The study used basic indicators determining the intensity of migration, which made it possible to conclude that rural areas play an important role in the system of internal migration in Poland, contributing to the spatial redistribution of population. However, this influence varies due to the fact that, on the one hand, there is a strong influence of suburbanisation on migration processes in rural areas in suburban zones of large and medium-sized cities in Poland. On the other hand, migration outflows caused by an unfavourable socio-economic situation are visible in the case of external and inner peripheries.

Keywords

internal migration, rural areas, suburbanisation processes, suburbs, peripheral areas, Poland

Wstęp

Wewnętrzne ruchy wędrownicze odgrywają współcześnie istotną rolę w kształtowaniu zmian ludnościowych na obszarach wiejskich. Kluczowe w tym kontekście stają się więc wszelkie procesy, które do tych migracji się przyczyniają, takie jak suburbanizacja, odnosząca się w swoim podstawowym wymiarze do przemieszczeń ludności z miasta na obszary wiejskie (Harasimowicz 2018). Odpływ migracyjny w tym kierunku może się odbywać również przez zachodzącą w kraju kontrurbanizację (Grzeszczak 2000). Niemniej bez względu na genezę redystrybucja przestrzenna ludności, jaka dokonuje się między miastami a obszarami wiejskimi, była niejednokrotnie przedmiotem badań geografów (np. Dziewoński i in. 1977; Rosner 2014). Jej wielkość i kierunki zmieniały się z biegiem lat, zawsze jednak obszary wiejskie pełniły istotną funkcję w systemie migracji wewnętrznych w Polsce, będąc zarówno obszarami pochodzenia, co obserwowano szczególnie

intensywnie w drugiej połowie XX w. (np. Dziewoński i in. 1977; Dziewoński, Korcelli 1979; Herma 1968), jak i destynacją migrantów, co obserwuje się współcześnie wskutek zachodzenia procesów suburbanizacji (np. Szymańska, Biegańska 2011; Nowotnik 2012; Kałuża-Kopias 2014). Zmienna skala wymienionych procesów oraz ich zróżnicowanie w przestrzeni powodują, że współcześnie obszary wiejskie są bardzo niejednorodne pod względem zachowań migracyjnych (Rosner 2014). Tym samym również ich znaczenie w systemie migracji wewnętrznych jest różne.

Celem opracowania jest wskazanie znaczenia obszarów wiejskich w systemie migracji międzygminnych w Polsce. Dokonano tego dzięki realizacji celów szczegółowych: 1) charakterystyce migracji wewnętrznych na obszarach wiejskich z zastosowaniem podstawowych wskaźników; 2) określeniu podobieństwa i zróżnicowania obszarów wiejskich w zakresie charakterystyk migracyjnych; 3) wskazaniu kierunków migracji i systematyki obszarów wiejskich w migracjach wewnętrznych w Polsce. Tak określone cele pracy pozwalają na weryfikację hipotezy badawczej w brzmieniu: *migracje wewnętrzne na obszarach wiejskich są niejednorodne w zakresie intensywności i kierunków, dzięki czemu możliwa jest identyfikacja różnych tendencji migracyjnych w odniesieniu do poszczególnych typów obszarów.*

Przegląd literatury

W okresie socjalizmu obszary wiejskie stanowiły źródło siły roboczej w związku z forsowaną ideą industrializacji kraju, dlatego były obszarami źródłowymi migracji (Dziewoński i in. 1977). Duże nadwyżki ludności na terenach wiejskich wywoływały ruchy wędrownicze do miast, zwłaszcza dużych. Obserwowano tam odpływ wykształconej młodzieży, który stał się zjawiskiem powszechnym, prowadząc do drenażu ludności przede wszystkim w strefach podmiejskich i małych miastach, a także na żyznych terenach rolniczych. Odnotowywane migracje stały się pokłosiem wcześniejszych wędrowek sezonowych czy dojazdów do pracy (Herma 1968). Co więcej, migracje ze wsi do miast w tym okresie dotyczyły przemieszczeń na niewielkie odległości (Dziewoński, Korcelli 1979).

Transformacja polityczna i społeczno-gospodarcza w latach 90. XX w. przyczyniła się do zmiany kierunków redystrybucji przestrzennej ludności, co wynikało z zapoczątkowania procesów suburbanizacji. Ich przejawem jest odpływ ludności z miast na obszary podmiejskie (Kupiszewski, Rees, Durham 1998). Atrakcyjność migracyjna obszarów podmiejskich związana jest z lokowaniem inwestycji w dużych ośrodkach miejskich i obszarach otaczających te jednostki (Kałuża-Kopias 2014). Migracje do strefy podmiejskiej wiążą się z kolei z niekontrolowanym ruchem budowlanym oraz rozwojem funkcji rezydencjalnej i aktywności gospodarczej (Walaszek 2014; Dyszy 2017). Skutkiem napływu migracyjnego na obszary podmiejskie jest odmłodzenie struktury ludności według wieku i wzrost współczynnika feminizacji (Szymańska, Biegańska 2011; Rosner 2014; Lewandowska-Gwarda, Antczak 2015; Dyszy 2017). Obszary oddalone od dużych miast (gminy wiejskie i małe miasta) mają z kolei charakter odpływowy, przez co ich rozwój może być zagrożony (Kupiszewski i in. 1998). Przemieszczenia ludności na obszarach peryferyjnych wskazują na drenaż migracyjny i „drenowanie” obszarów wiejskich z osób młodych, aktywnych, dobrze wykształconych i przedsiębiorczych, a także zmianę struktury płci przejawiającą się niedoborem kobiet w wieku rozrodczym (Rosner 2014). W przeciwieństwie do obszarów podmiejskich obszary wiejskie położone przy granicach województw cechują się niewielkimi wartościami obrotu migracyjnego (Ilnicki, Janc 2021).

Późniejsze badania wskazują na dalsze pogłębianie się dysproporcji w zakresie kierunków migracji wewnętrznych na obszarach wiejskich w zależności od ich położenia względem dużych ośrodków miejskich (Szymańska, Biegańska 2011; Nowotnik 2012; Rosner 2014; Ilnicki, Janc 2021). Co więcej, dynamika napływu migracyjnego na obszary podmiejskie w ostatnich latach wykazuje tendencję rosnącą (Nowotnik 2012), co prowadzi do coraz większej koncentracji ludności na tych terenach (Falkowski 2009; Szymańska, Biegańska 2011; Winiarczyk-Raźniak, Raźniak 2012; Wiśniewski i in. 2020). Przyrostowi migracyjnemu w strefach podmiejskich sprzyja także wysoki poziom ich rozwoju społeczno-gospodarczego (Rosner 2014). Warto jednak zauważyć, że zlewnie migracyjne poszczególnych miast zazwyczaj zamykają się w obrębie jednego województwa, co świadczy o lokalnym charakterze tych ruchów (Kiniorska 2017; Dyszy, Zuzańska-Żyśko 2020; Ilnicki, Janc 2021). Obszarami docelowymi dla migrantów z dużych miast są jednak nie tylko tereny położone w ich bliskim sąsiedztwie, lecz także obszary peryferyjne. Można to utożsamiać ze

zjawiskiem kontrurbanizacji, rozumianej jako proces redystrybucji przestrzennej ludności z miast na obszary peryferii, którymi są głównie obszary wiejskie (Grzeszczak 2000). Warto również zwrócić uwagę na fakt, że zagadnienie migracji wewnętrznych na obszarach wiejskich nie jest zbyt popularne w literaturze przedmiotu, co można wiązać z ogólną niewielką liczbą prac poświęconych zagadnieniom wewnętrznego ruchu wędrownego.

Metody badań i źródła danych

W artykule podstawowym źródłem danych jest materiał statystyczny udostępniany przez Główny Urząd Statystyczny w Banku Danych Lokalnych oraz Bazie Demografia. Jakość publicznych danych statystycznych jest w literaturze przedmiotu tematem wielu dyskusji (Korcelli 1997; Gołata 2012), co w przypadku danych migracyjnych wiąże się w szczególności z faktem nieuwzględniania w nich migracji nierejestrowanych (Śleszyński 2005), dlatego należy podkreślić, że niniejsze opracowanie odnosi się do migracji rejestrowanych. Fakt ten nie podważa jednak jego wartości interpretacyjnych z uwagi na ciągłość danych i możliwość prowadzenia analiz szeregiem czasowym (Kałuża-Kopias 2020). Dodatkowo sam fakt przemeldowania podkreśla trwałość decyzji o zmianie miejsca zamieszkania, co również sprawia, że wskazane dane są użyteczne z perspektywy analitycznej. Osobny problem stanowią nierejestrowane migracje zagraniczne z obszarów wiejskich, które pogłębiają skalę depopulacji na obszarach peryferyjnych (Jończy 2012, 2014).

Warto zdefiniować pojęcie peryferyjności, które w literaturze przedmiotu jawi się jako termin wieloznaczny (Grosse 2007; Stanny 2011), a nawiązuje do koncepcji rdzeń–peryferia (Vaishar 2006). W opracowaniu za obszary peryferyjne uznaje się tereny trudno dostępne komunikacyjnie, z uwagi na oddalenie od obszarów zurbanizowanych (Stanny 2011), zarówno przy granicach kraju (peryferie zewnętrzne), jak i wewnątrz niego (peryferie wewnętrzne). Obszary te charakteryzują się specyficzną strukturą społeczno-gospodarczą, wynikającą z niższej produktywności ściśle wyspecjalizowanej gospodarki lokalnej o bardziej prymitywnych technologiach (Vaishar 2006). Wynika to wprost z położenia z dala od centrów aktywności gospodarczej, które koncentrują większość miejsc pracy oraz infrastrukturę społeczną i instytucje (Musil, Müller 2008).

Migracje wewnętrzne na obszarach wiejskich zostały przeanalizowane dla lat 1995–2019, ze szczególnym uwzględnieniem stanu migracji rejestrowanych w 2019 r. Same obszary wiejskie rozumiane są w literaturze przedmiotu jako przestrzeń, którą tworzą wsie wraz ze swoim otoczeniem (Stanny 2014). W artykule termin ten obejmuje gminy wiejskie oraz tereny wiejskie w gminach miejsko-wiejskich, które dalej nazywane są też, dla większej czytelności pracy, jednostkami wiejskimi, a których w 2019 r. było sumarycznie 2175.

Podstawową metodą badawczą zastosowaną w opracowaniu jest analiza danych statystycznych. Dzięki niej możliwe stało się wykorzystanie metody wskaźnikowej, która polega na wyznaczeniu wskaźników pozwalających scharakteryzować migracje wewnętrzne zachodzące na obszarach wiejskich w Polsce. W artykule wykorzystano współczynnik obrotu migracyjnego (indeks ruchliwości), odnoszący się do sumy imigrantów i emigrantów w przeliczeniu na liczbę ludności w danym miejscu, oraz współczynnik efektywności migracji, określony wzorem:

$$W_{ef} = \frac{I - E}{I + E} \cdot 100\%$$

gdzie I oznacza liczbę imigrantów, natomiast E odnosi się do liczby emigrantów. Wskaźnik ten wyrażony w procentach pokazuje, jaka różnica procentowa występuje między odpływem a napływem migracyjnym. Wartości ujemne obrazują przewagę odpływu migracyjnego, a dodatnie – dominację napływu migracyjnego w zachodzących przemieszczeniach. Dla ułatwienia interpretacji uzyskiwanych wartości przyjmuje się, że mała efektywność dotyczy wartości $|W_{ef}| < 20\%$, natomiast średnia – $20\% < |W_{ef}| < 40\%$, a duża obserwowana jest dla $|W_{ef}| > 40\%$ (Huk 2004).

Dla lepszego zobrazowania sytuacji migracyjnej na obszarach wiejskich w opracowaniu wykorzystano również współczynnik salda migracji, rozumiany jako różnica między liczbą imigrantów i emigrantów w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców oraz wskaźnik pokazujący liczbę imigrantów przypadających na 10 emigrantów. Użyte w analizie wskaźniki bardzo często są stosowane do opisu wewnętrznego ruchu wędrownego ludności (zob. Jagielski 1974; Huk 2004; Kałuża-Kopias

2014; Józefowicz 2020). W opracowaniu posłużono się także współczynnikiem korelacji Pearsona dla określenia zależności między zachodzącymi zmianami liczby ludności a przemieszczeniami mieszkańców. Pozwala on na sprecyzowanie nie tylko charakteru korelacji między zmiennymi, lecz także ich siły (Luszniewicz 1987). Wyznaczone wskaźniki zostały uzupełnione opisem, w syntetyczny sposób objaśniającym ich znaczenie.

Sytuacja migracyjna na obszarach wiejskich

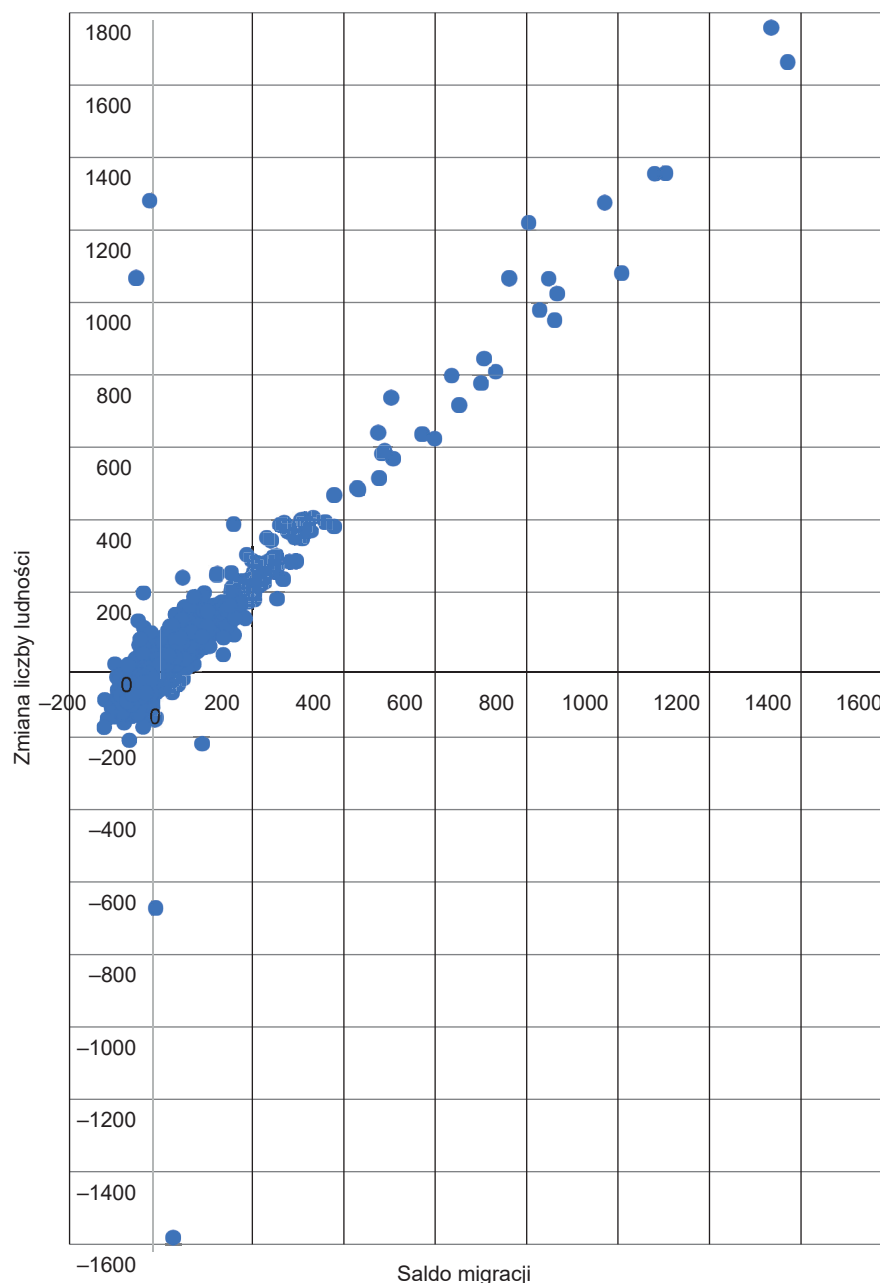
Realizacja głównego celu opracowania wymaga w pierwszej kolejności wskazania roli migracji wewnętrznych dla funkcjonowania obszarów wiejskich, a następnie podstawowej charakterystyki migracyjnej tych jednostek. Zmiany liczby ludności jednostek osadniczych w Polsce w dobie globalnych przemian w ruchu naturalnym są w największym stopniu powiązane z wewnętrznym ruchem wędrownym ludności (Śleszyński 2016).

Taki obraz daje się zauważyć również w przypadku analizowanych jednostek, gdzie zmiany liczby ludności były wywołane przede wszystkim przez zachodzące migracje wewnętrzne. Na potrzeby niniejszego opracowania można je podzielić na jednostki rozwojowe, gdzie obserwuje się przyrost liczby ludności, i jednostki regresywne, gdzie występuje depopulacja. Te drugie ilościowo dominują, ponieważ spadek liczby ludności obserwowany na przełomie 2018/2019 r. dotyczył 1358 jednostek wiejskich spośród 2175. Należy zaznaczyć, że obserwowana depopulacja była wywoływana w przeważającej mierze właśnie przez ujemne saldo migracji, które odnotowano w 1350 jednostkach. Jednocześnie obserwuje się, że w przypadku 788 jednostek rozwojowych przyrost liczby ludności odbywa się przy dodatnim saldzie migracji, a jedynie w przypadku pięciu – przy ujemnym. Z analizy tych wyników można więc wywnioskować, że zmiany liczby ludności zachodzące na obszarach wiejskich wywoływane są w szczególności przez wewnętrzny ruch wędrowny, co potwierdza obserwowane w literaturze przedmiotu wyniki (zob. Kiniorska 2017). Wyraża to również współczynnik korelacji Pearsona (ryc. 1), który dla badanej zależności przyjmuje wartość 0,89, co podkreśla istnienie silnej korelacji między zmianą liczby ludności a sytuacją migracyjną w konkretnych jednostkach. Znak obserwowanej korelacji uwypukla współzmiennność i dodatnie sprzężenie między analizowanymi zmiennymi, które należy zinterpretować tak, że w sytuacji przewagi napływu migracyjnego (dodatnie saldo migracji) obserwuje się przyrost liczby ludności, natomiast w przypadku ujemnego salda migracji widocznego przy przewadze odpływu migracyjnego liczba ludności wybranych jednostek się zmniejsza.

Obserwowana zależność podkreśla dużą rolę migracji wewnętrznych w kształtowaniu liczby ludności na obszarach wiejskich i tym samym ich wpływu na inne zachodzące w nich procesy ludnościowe. Wielkość migracji wewnętrznych jest jednak silnie zróżnicowana przestrzennie (ryc. 2), co skutkuje też różną intensywnością wpływu ruchu wędrownego na zachodzenie tych procesów.

Największy obrót migracyjny jest obserwowany w przypadku obszarów wiejskich leżących w strefach podmiejskich dużych miast w Polsce. Szczególnie wysokie wartości indeksu ruchliwości odnotowywane są w odniesieniu do gminy Stawiguda w okolicach Olsztyna, gdzie liczba migrantów w 2019 r. wynosiła 106,8 osoby na 1 tys. mieszkańców, oraz terenów wiejskich gminy Nowe Warpno w okolicach Szczecina, gdzie indeks ruchliwości przyjmował wartość 81,3 migranta na 1 tys. osób. Nieco mniejsze wartości charakteryzowały obszary wiejskie w strefach podmiejskich innych miast w Polsce: Warszawy (Wieliszew, Lesznówola), Białegostoku (Wasilków), Poznania (Kórnik, Swarzędz, Kleszczewo, Rokietnica, Dopiewo), Wrocławia (Czernica, Miękinia, Długołęka) czy Gdańska (Kosakowo, Pruszcz Gdański, Żukowo). Duża liczba migrantów jest związana z zachodzącymi tam procesami suburbanizacji, powodującymi wzrost przemieszczeń ludności na tereny podmiejskie, co jest szeroko opisywane w dotychczasowej literaturze przedmiotu (np. Brown, Schafft 2002; Gutiérrez, García-Palomares 2007; Leetmaa 2008; Zborowski, Raźniak 2013; Gałka, Warych-Juras 2018).

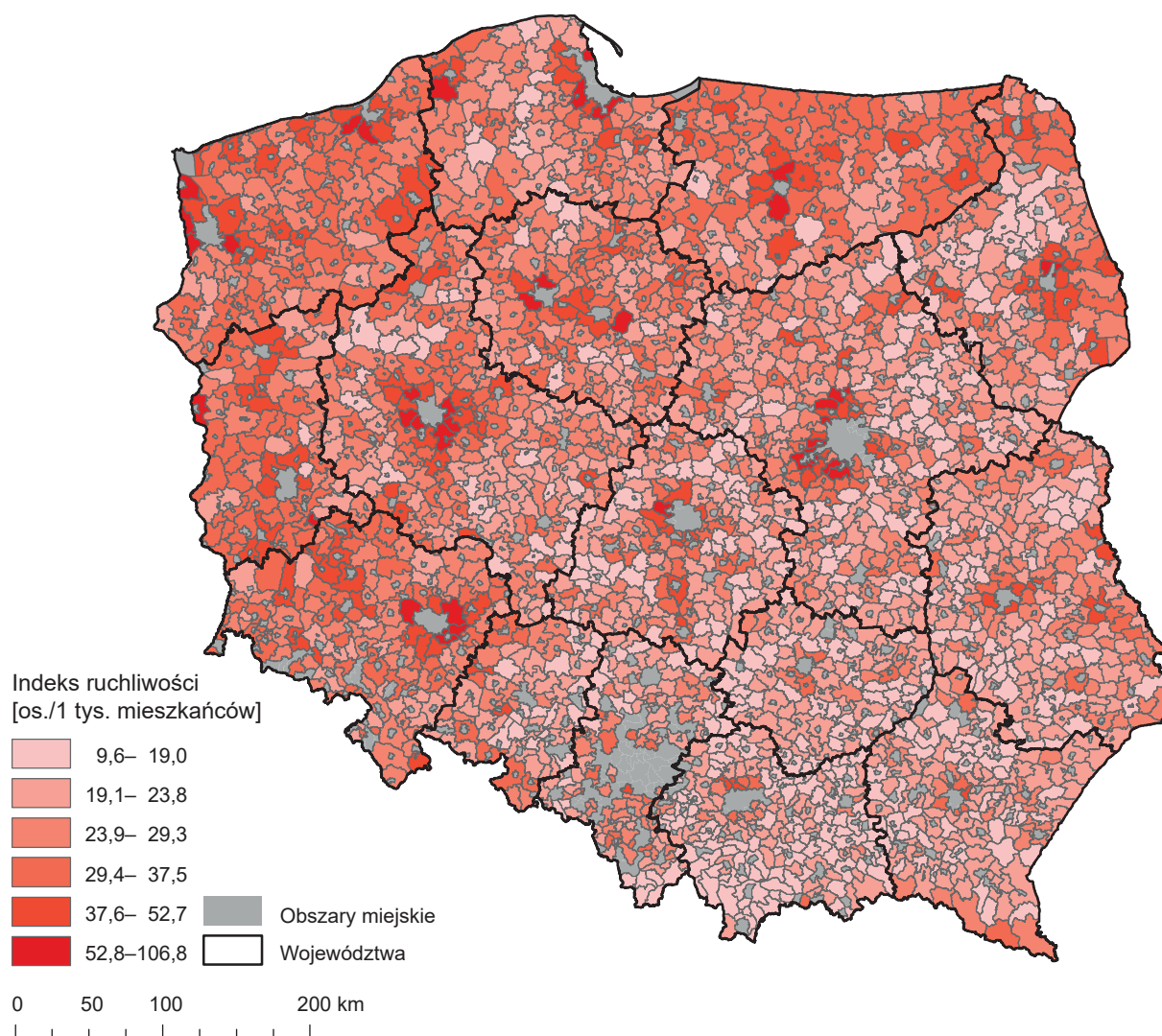
Analizując rozkład przestrzenny zjawiska (ryc. 2), można zauważyć, że poza obszarami podmiejskimi większą ruchliwość przestrzenną odznaczają się tereny leżące w Polsce północnej i zachodniej niż te w południowo-wschodniej części kraju. Z jednej strony może to wynikać ze stabilnej sytuacji ludnościowej wsi na tym ostatnim obszarze, jakkolwiek z drugiej strony może być

Ryc. 1. Współzależność między zmianą liczby ludności a saldem migracji w jednostkach wiejskich w Polsce w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

następstwem obserwowanej już w drugiej połowie XX w. większej mobilności przestrzennej ludności, skutkującej jednak niską efektywnością jej przemieszczeń, na co zwracał uwagę w latach 70. XX w. Andrzej Jagielski (1974). Obszary wiejskie znajdujące się w strefie oddziaływania dużego miasta stanowią więc swoiste hot spoty systemu migracji wewnętrznych w Polsce. Warto jednak zwrócić szczególną uwagę na obszary o niskiej mobilności przestrzennej ludności, które widoczne są poza wspomnianymi dotychczas terenami. Najmniejszą mobilność przestrzenną wyrażoną indeksem ruchliwości wykazują mieszkańcy obszarów wiejskich województw: małopolskiego, mazowieckiego, podlaskiego, lubelskiego i świętokrzyskiego. Potwierdzają to również wyniki badań innych autorów (Szymańska, Biegańska 2011; Rosner 2014; Kiniorska 2017; Ilnicki, Janc 2021).

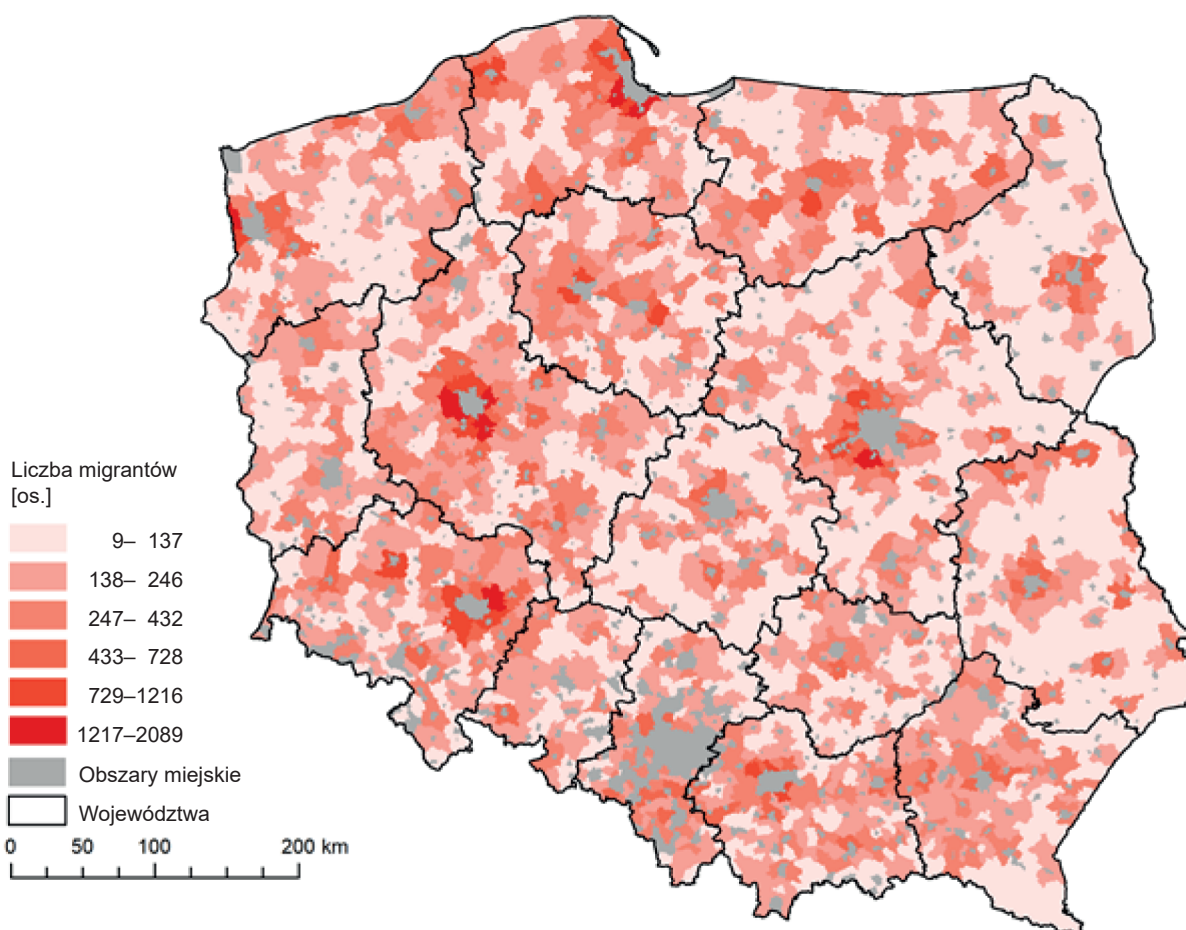
Ryc. 2. Indeks ruchliwości na obszarach wiejskich w Polsce w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Można zauważyć, zwłaszcza na przykładzie wymienionych województw, że mniejsza ruchliwość przestrzenna jest charakterystyczna dla obszarów znajdujących się poza bezpośrednim wpływem miast, szczególnie dużych i średnich ośrodków miejskich. Wskazuje na to również wielkość bezwzględna obrotu migracyjnego w Polsce w 2019 r. (ryc. 3). Obszary wiejskie o mniejszej mobilności przestrzennej nie są położone wyłącznie peryferyjnie, przy granicach województw, lecz także na terenach usytuowanych bardziej centralnie. Widoczne jest to m.in. w centralnej części województwa dolnośląskiego między obszarem oddziaływania Wrocławia, Legnicy i Wałbrzycha czy w przypadku obszarów leżących między zasięgiem oddziaływania Poznania i Piły w województwie wielkopolskim. Wyniki te mogą potwierdzać zawarte we wcześniejszych pracach obserwacje odnoszące się do pojęcia tzw. wewnętrznych peryferii (*inner peripheries*), czyli miejsc, które wykazują mniejszą aktywność społeczno-gospodarczą i powiązane z tym zmiany demograficzne (Vaishar 2006). Można przypuszczać, że zauważalna w nich obniżona mobilność przestrzenna jest jedynie konsekwencją stagnacji społeczno-ekonomicznej oraz niekorzystnych zmian demograficznych, takich jak chociażby ich emigracyjny charakter, co jest widoczne np. w przypadku czeskich obszarów peryferii wewnętrznych (zob. Vaishar, Pavlů 2018).

Analiza obrotu migracyjnego, wyrażonego czy to w sposób względny, czy to bezwzględny, sugeruje również istnienie swoistego kontinuum migracyjnego, który odzwierciedla malejącą aktywność migracyjną w miarę oddalenia od miasta dominującego w systemie osadniczym danego

obszaru. Im dalej od niego leży konkretna jednostka, tym mniejszy obrót migracyjny jest w niej obserwowany. Co więcej, zasięg obszarów o wyższej aktywności migracyjnej jest różny i zależy od rangi ośrodka centralnego. W przypadku obszarów wiejskich leżących na zapleczu dużych miast w Polsce odnotowuje się większy obrót migracyjny i dodatkowo nie dotyczy on wyłącznie pierwszego pierścienia obszarów podmiejskich. Mniejsze ośrodki miejskie oddziałują na pobliskie obszary wiejskie z mniejszą intensywnością zarówno w przestrzeni, jak i w wartościach samego obrotu.

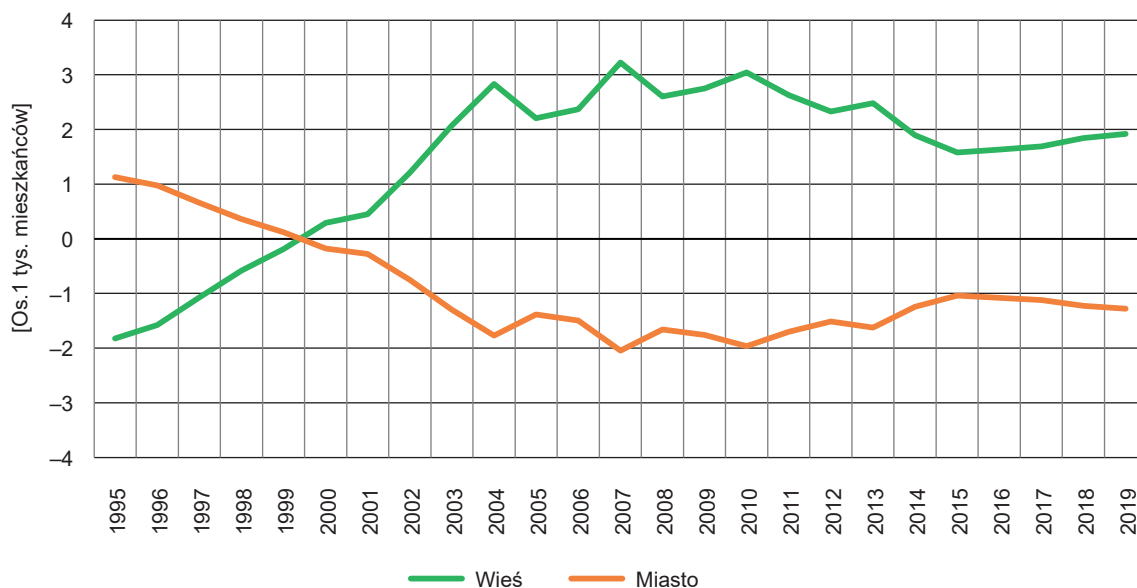

Ryc. 3. Obrót migracyjny w jednostkach wiejskich w Polsce w 2019 r.¹

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

Obszary wiejskie odgrywają istotną rolę w redystrybucji przestrzennej ludności w Polsce, co dodatkowo zostało podkreślone w 2000 r., kiedy to po raz pierwszy zaobserwowano dodatnie saldo migracji wewnętrznych dla obszarów wiejskich (ryc. 4). Wiązało się to ze zmianą kierunków migracji wewnętrznych w Polsce z uwagi na przewagę napływu migracyjnego do miast do 2000 r. Po tym roku zdecydowaną większość migrantów stanowiły osoby przemieszczające się w kierunku miasto–wieś, co było konsekwencją rozpowszechnienia zjawiska suburbanizacji nie tylko w dużych, lecz także w mniejszych ośrodkach miejskich (Harasimowicz 2018). Obszary wiejskie stały się w tym momencie istotnym miejscem docelowym migrantów w ruchu wewnętrznym. W latach 2000–2019 współczynnik salda migracji, po początkowym wzroście, utrzymuje się od 2013 r. na poziomie zbliżonym do wartości 2‰ rocznie.

¹ Dla lepszej ilustracji zagadnienia – przedstawienia wielkości obrotu migracyjnego na obszarach wiejskich – zastosowano metodę kartogramu, wykorzystującą dane względne.

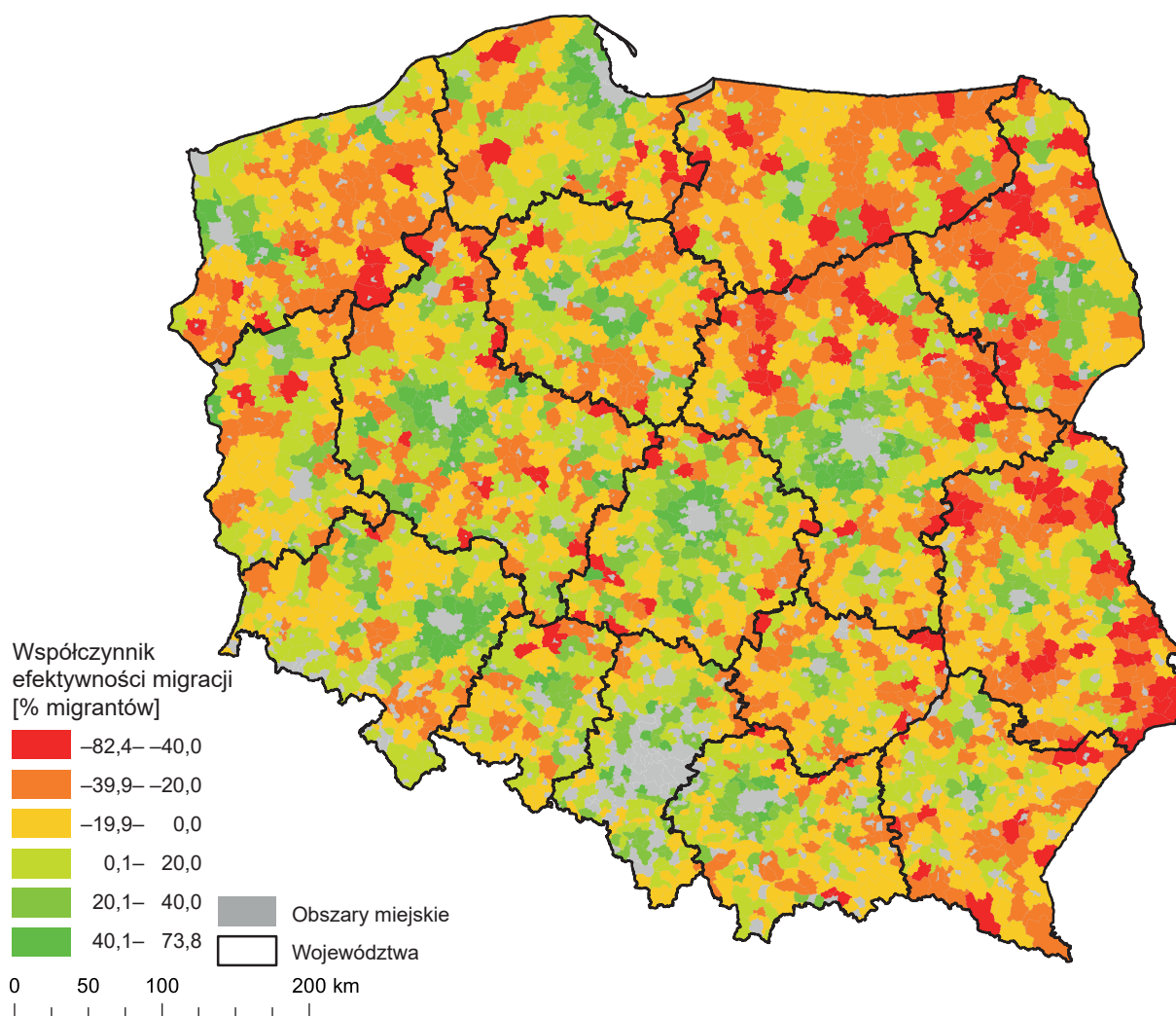
Ryc. 4. Współczynnik salda migracji w miastach i na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1995–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Niewątpliwie istotnym zagadnieniem, będącym częścią charakterystyki migracyjnej, jest wskazanie bilansu migracyjnego obszarów wiejskich. Analiza ryciny 4 wskazuje, że od 2000 r. obszary te ogółem charakteryzują się pozytywnym bilansem migracyjnym. Nie jest to jednak tendencja obserwowana we wszystkich jednostkach. W celu zilustrowania bilansu migracyjnego jednostek w 2019 r. posłużono się współczynnikiem efektywności migracji (ryc. 5), który wskazuje, ile osób dzięki zachodzącym migracjom dana jednostka zyskuje lub traci.

Zysk migracyjny w 2019 r. obserwowany jest w przypadku 793 jednostek wiejskich. Najbardziej efektywne przemieszczenia odnotowywane są w strefach podmiejskich dużych miast. Tam dodatnią efektywność uwiadamia przewaga napływu migracyjnego wywołanego suburbanizacją. Wysoka efektywność cechuje przede wszystkim te jednostki wiejskie stref podmiejskich, gdzie istnieje wysoki obrót migracyjny. Nie jest to jednak tendencja widoczna wszędzie, ponieważ obserwując wysoki obrót migracyjny w Polsce północno-zachodniej, można zauważyć, że przemieszczenia te, mimo dużej liczby uczestników, nie są efektywne. Jednakże w zdecydowanej liczbie jednostek (1349 na 2175) taka właśnie tendencja jest obecna i stała się szczególnie widoczna na obszarach wiejskich Polski wschodniej. Jednostki te tracą na zachodzących migracjach z uwagi na przewagę w nich odpływu migracyjnego. Tereny Polski wschodniej od lat wykazują niekorzystne tendencje demograficzne, które prowadzą do zwiększonych ruchów wędrowkowych, wywołujących ujemną efektywność migracji. Należy to wiązać z zachodzącym na tym obszarze opóźnieniem urbanizacyjnym, które prowadzi do sytuacji napływu migracyjnego do miast właśnie z obszarów wiejskich (*Sytuacja demograficzna Polski...* 2020).

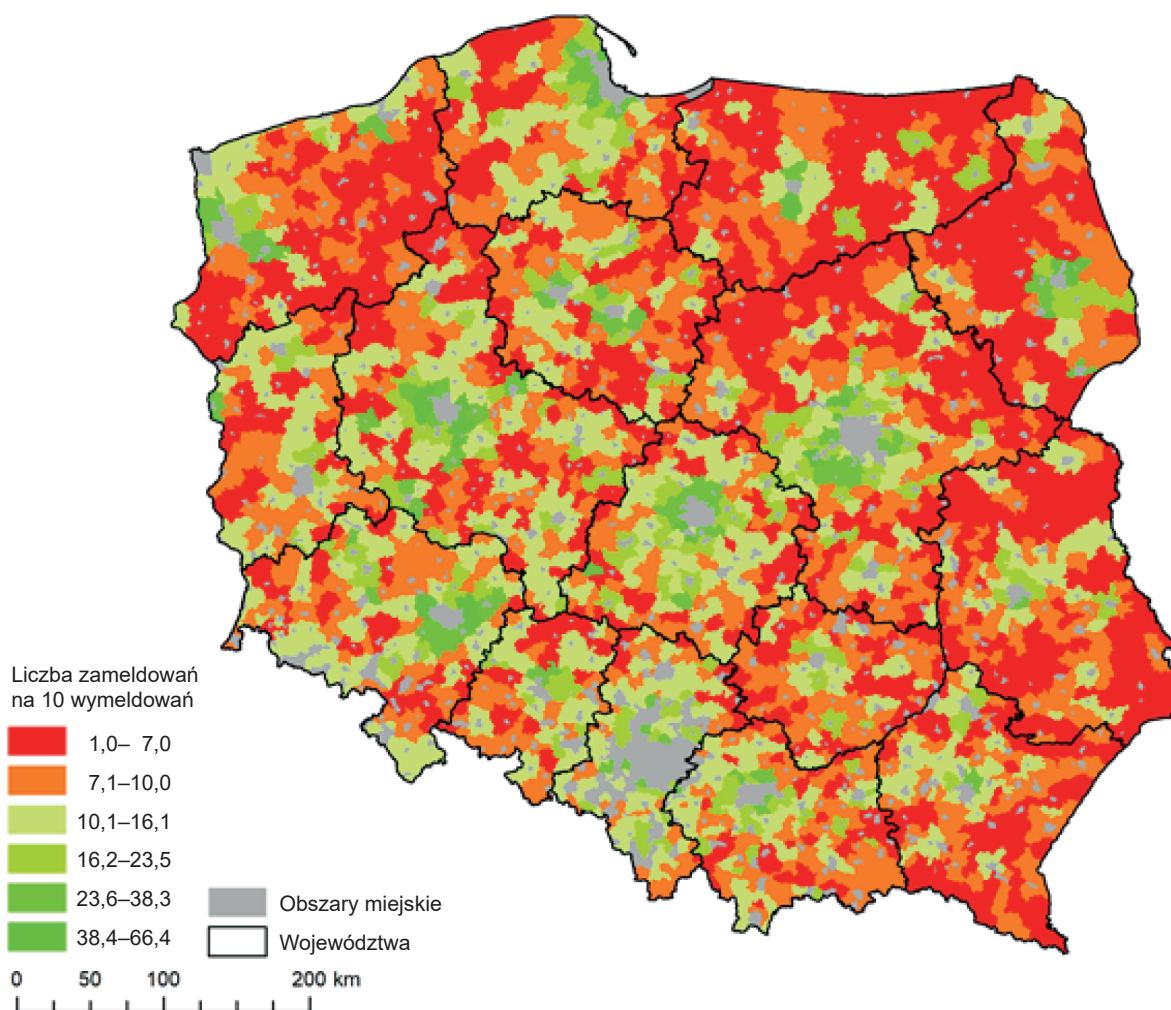
Obserwowane wyniki pozwalają stwierdzić, że w miarę zbliżania się do miasta dominującego w danym regionie zmienia się sytuacja migracyjna obszarów wiejskich – wzrasta nie tylko obrót migracyjny, lecz także efektywność przemieszczeń. Zarazem jednak, im bardziej peryferyjne położenie danej jednostki, tym bilans migracyjny staje się bardziej niekorzystny. Przeprowadzone analizy skłaniają więc do konstatacji na temat charakteru badanych jednostek. Daje się zauważyć pewien dychotomiczny podział wskazujący na istnienie obszarów odpływowych oraz napływowych, a wyrazić go może liczba osób zameldowanych na 10 osób wymeldowanych (ryc. 6). Wskaźnik ten stanowi autorską propozycję określenia relacji między wielkością imigracji i emigracji. Został on skonstruowany, aby w bardziej czytelny sposób ukazać bilans migracyjny danej jednostki, określając, ile osób napływa w miejsce 10 osób wyjeżdżających. Odniesienie w podstawie wskaźnika do liczby wymeldowań jest spowodowane przewagą odpływu migracyjnego w jednostkach wiejskich w Polsce.

Ryc. 5. Współczynnik efektywności migracji w jednostkach wiejskich w Polsce w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

Obszary wiejskie leżące w pobliżu dużych miast odznaczają się napływowym charakterem, który wywołany jest przez wspomniane procesy suburbanizacji. Jednakże w miarę oddalania od głównych centrów migracyjnych kraju sytuacja zmienia się w kierunku większego znaczenia odpływu migracyjnego. Można zauważyć, że ów kierunek obserwowany jest w Polsce wschodniej oraz na obszarach peryferii nie tylko zewnętrznych, leżących w oddaleniu od najważniejszych jednostek miejskich w kraju, lecz także tych określanych mianem wewnętrznych (*inner peripheries*). Należałoby tu wymienić przede wszystkim obszary wiejskie znajdujące się między Łodzią i Warszawą, Poznaniem a Kaliszem i Ostrowem Wielkopolskim czy Poznaniem i Wrocławiem. W literaturze przedmiotu wskazuje się bowiem, że peryferie charakteryzuje silna emigracja (Okólski 2011), która może być wynikiem słabo rozwiniętej gospodarki lokalnej (w tym przemysłu), a taki charakter jednostek wywołuje odpływ migracyjny (zob. Dziewoński, Korcelli 1979). Położenie na obszarze peryferii wewnętrznych należy wiązać z niekorzystną strukturą gospodarczą i długotrwałą depopulacją (Novotná i in. 2013).

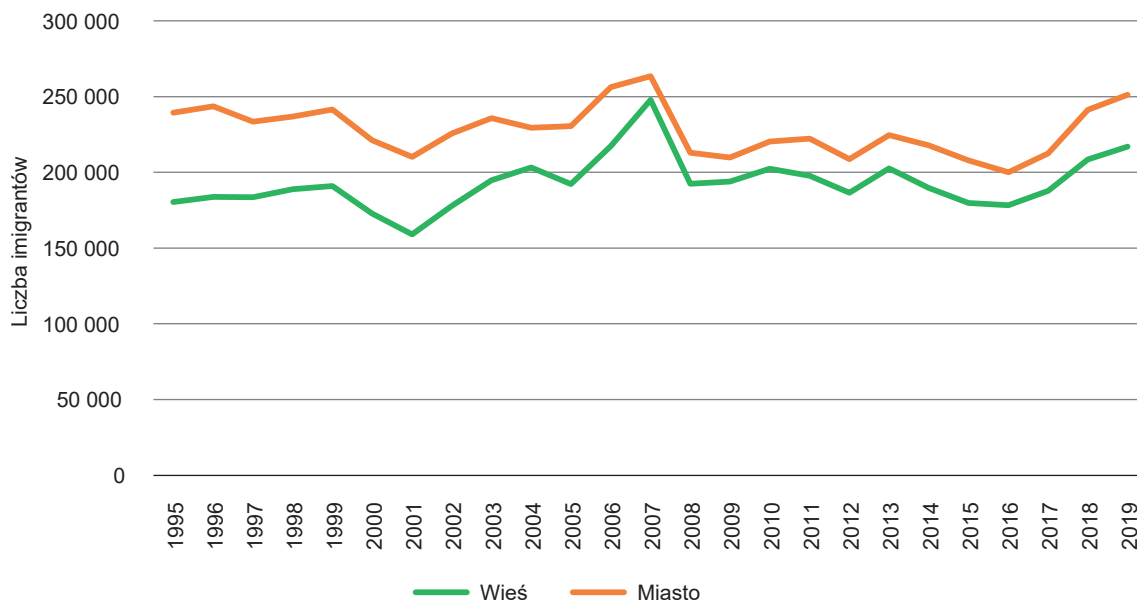
Ryc. 6. Liczba zameldowań na 10 wymeldowań w jednostkach wiejskich w Polsce w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Rola obszarów wiejskich w systemie migracyjnym

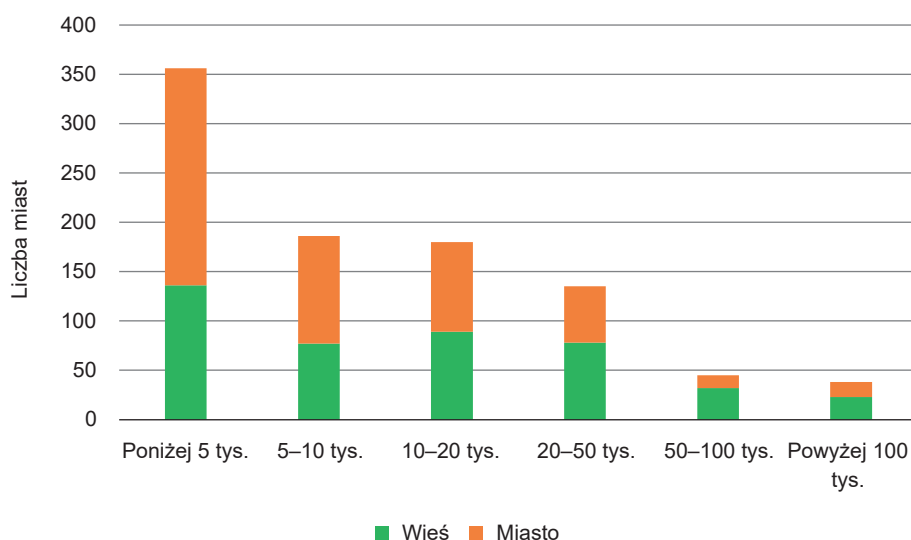
Obszary wiejskie pełnią w systemie migracji wewnętrznych różne funkcje. Niewątpliwie położenie jednostek w określonej przestrzeni geograficznej wpływa nie tylko na natężenie migracji, lecz także na jej znaczenie w poszczególnych miejscach. W sumarycznym ujęciu obszarów wiejskich możemy jednak stwierdzić, że są one ważnym ogniwem w systemie wewnętrznych ruchów wędrowniczych ludności.

Obszary wiejskie stanowią niezwykle istotny obszar docelowy migracji wewnętrznych (ryc. 7). Udział napływu na obszary wiejskie nie zmieniał się wyraźnie w czasie objętym analizą, choć wykazuje lekką tendencję wzrostową. W 1995 r. obszary wiejskie stanowiły miejsce docelowe migracji dla około 43% osób migrujących, z kolei w 2019 r. – już 46,3%. W końcowym roku analizy w Polsce osiedliło się na nich 217 tys. osób. Liczba ta zmieniała się z biegiem lat, wykazując względem 1995 r. tendencję wzrostową. Większość osób osiedlających się na obszarach wiejskich w 2019 r. stanowili mieszkańcy miast (146 tys.), wobec 71 tys. osób pochodzących z innych miejscowości wiejskich. W przypadku jedynie 435 miast w Polsce odnotowano przewagę odpływu migracyjnego na obszary wiejskie. Szczególnie ważnym kierunkiem przemieszczeń ludności były one w przypadku miast dużych, które podlegają intensywnym procesom suburbanizacji (ryc. 8). Można założyć, że wraz ze wzrostem wielkości miasta zwiększa się znaczenie innych ośrodków wiejskich jako miejsc destynacji migrantów, natomiast zmniejsza się rola obszarów wiejskich, które z kolei są intratnym miejscem docelowym dla mieszkańców większych ośrodków w Polsce.

Ryc. 7. Napływ migracyjny do miast i obszarów wiejskich w Polsce w latach 1995–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

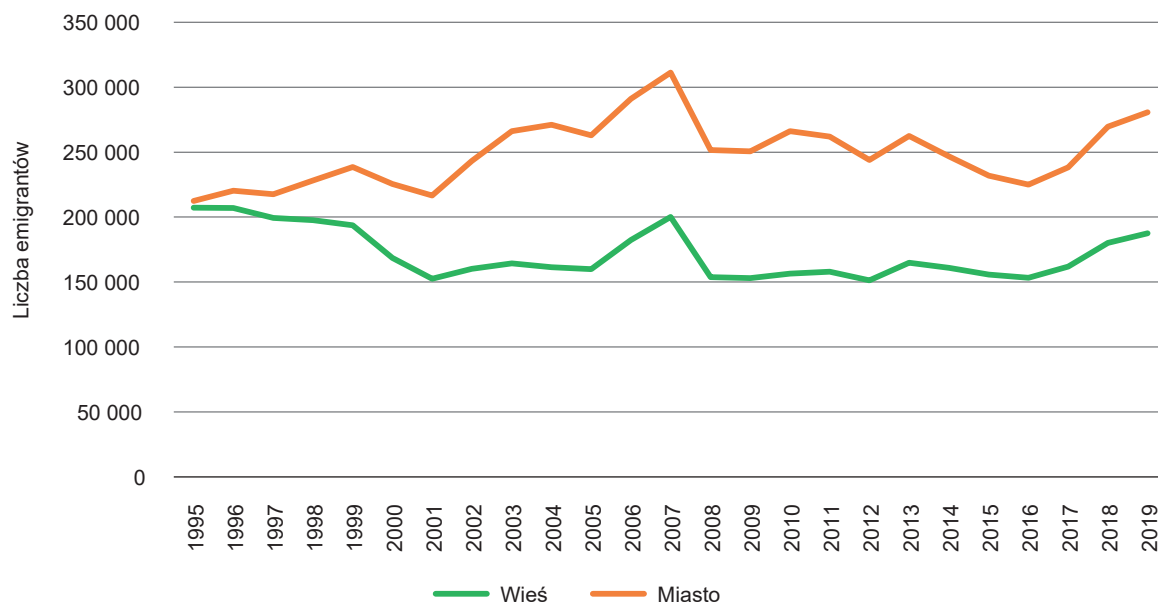

Ryc. 8. Kierunki odpływu migracyjnego z miast w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Wielkość odpływu migracyjnego pokazuje, że obszary wiejskie odgrywają również istotną rolę jako źródło migrantów. Ich znaczenie jest jednak zdecydowanie mniejsze niż w czasach przed transformacją ustrojową, kiedy to obserwowano silny napływ migracyjny ze wsi do miast wywołany przemieszczeniami ludności do pracy w przemyśle (Lewandowska-Gwarda, Antczak 2015; Szafrńska, Michalska-Żyła 2018; Józefowicz 2020).

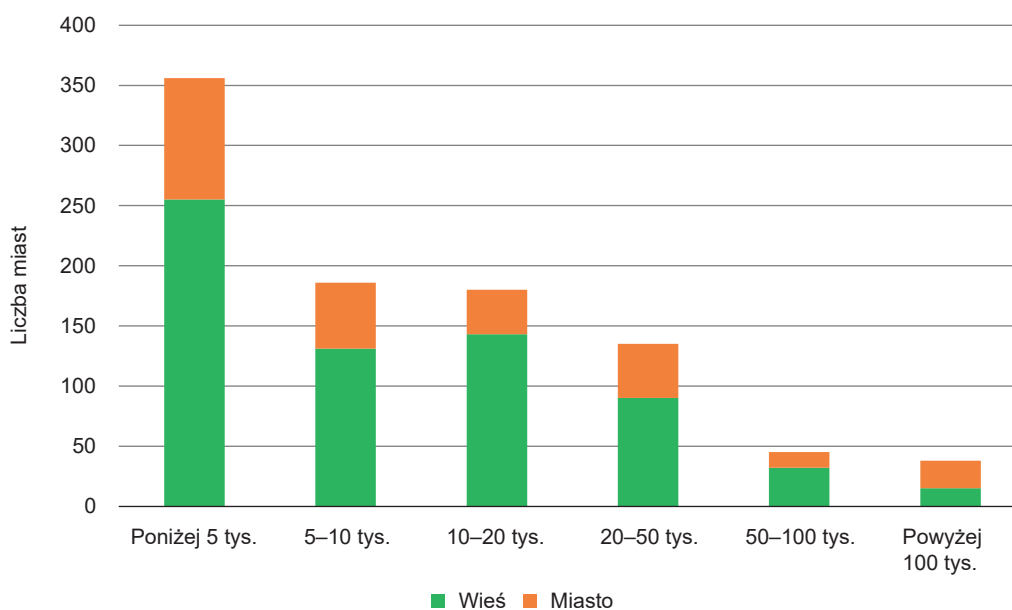
W latach 1995–2019 (ryc. 9) dość wyraźnie zmniejszył się odpływ migracyjny z obszarów wiejskich, wyrażony zarówno w sposób względny (z 49,4% w 1995 r. do 40,1% w 2019 r.), jak i bezwzględny. W tym przypadku jednak obserwowana tendencja zmieniła się po 2016 r., zwiększył się bowiem odpływ migracyjny z obszarów wiejskich. Mieszkańcy wsi decydują się przede wszystkim na osiedlenie w miastach. W 2019 r. odpływ do miast kształtował się na poziomie około 116 tys. osób, przy odpływie do innych wsi na poziomie 71 tys. osób. Analiza materiałów statystycznych wskazuje, że wśród 666 miast z 940 (w 2019 r.) przeważał napływ z obszarów wiejskich. Dotyczyło

Ryc. 9. Odpływ migracyjny z miast i obszarów wiejskich w Polsce w latach 1995–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

to przede wszystkim miast małych i średnich. W dużych miastach udział napływu z obszarów wiejskich utrzymywał się na zdecydowanie niższym poziomie (ryc. 10). Można z tego wysnuć dwa wnioski. Pierwszy traktuje o tym, że obszary wiejskie stanowią zaplecze migracyjne w większości dla mniejszych ośrodków miejskich w sieci osadniczej (zob. Heffner 2016). Drugi wniosek pozwala przypuszczać, że podobnie jak system osadniczy, system migracyjny także ma swoją hierarchię, która nawiązuje do miejsca poszczególnych ośrodków w sieci osadniczej (zob. Śleszyński 2016). Skutkuje to tym, że obszarem źródłowym dla największych miast są przede wszystkim inne miasta, natomiast napływ migracyjny z obszarów wiejskich jest niski. Z kolei mniejsze jednostki miejskie charakteryzują się napływem migracyjnym głównie z obszarów wiejskich.

Ryc. 10. Kierunki napływu migracyjnego do miast w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Podsumowanie i wnioski

Obszary wiejskie odgrywają istotną rolę w systemie migracji wewnętrznych w Polsce, mając duże znaczenie dla redystrybucji przestrzennej ludności. Jest ono jednak silnie zróżnicowane przestrzennie, co wynika z różnych procesów i zjawisk warunkujących zachodzenie procesów migracyjnych. Z jednej strony obserwuje się silny wpływ suburbanizacji na procesy migracyjne na obszarach wiejskich w strefach podmiejskich dużych i średnich miast w Polsce, z drugiej zaś strony odpływ migracyjny wywołany niekorzystną sytuacją społeczno-ekonomiczną w przypadku peryferii zewnętrznych i wewnętrznych.

Migracje na obszarach wiejskich są zróżnicowane przestrzennie, jednak ich zachowanie w niektórych miejscach wykazuje tendencję do przestrzennej zależności. Największe znaczenie mają obszary wiejskie położone w pobliżu dużych aglomeracji, przede wszystkim miast tzw. wielkiej piątki (zob. Śleszyński 2016) oraz mniejszych miast wojewódzkich – to one stanowią hot spoty systemu migracji wewnętrznych na obszarach wiejskich. Zdecydowanie mniej mobilne są obszary wiejskie we wschodniej i południowo-wschodniej Polsce. Obserwuje się tam niewielki obrót migracyjny, poza tym obszary te tracą na zachodzących migracjach przez ujemną efektywność migracji. Można je określić mianem migracyjnych cold spotów.

Wszelkie parametry decydujące o charakterystyce migracyjnej obszarów wiejskich wskazują na występowanie pewnego kontinuum migracyjnego. Strefa podmiejska to obszary najaktywniejsze pod tym względem. W miarę oddalenia się od obszarów rdzeniowych (dużych miast) aktywność migracyjna na obszarach wiejskich maleje, aż do mniej mobilnych obszarów peryferyjnych i tzw. wewnętrznych peryferii.

Obszary wiejskie w systemie migracji międzygminnych w Polsce pełnią istotną funkcję, będąc ważnym obszarem źródłowym migrantów, przede wszystkim dla mniejszych ośrodków miejskich. Są również niezwykle istotnym obszarem docelowym migracji, co widać na przykładzie obszarów wiejskich w strefach podmiejskich – przez zachodzące procesy suburbanizacji – czy w innych miejscach w kraju, co z kolei można wiązać z zachodzącą kontrurbanizacją.

Warto również podkreślić, że mimo dużego zainteresowania badaczy problematyką migracji wewnętrznych próżno szukać syntetycznych prac odnoszących się do zagadnienia ruchu wędrownego na obszarach wiejskich w całym kraju. Dotychczas powstało jedynie kilka opracowań poruszających kwestię migracji na obszarach wiejskich, a analiza przedstawiona w tym artykule uzupełnia ów niedostatek.

W przeciwieństwie do innych prac dotyczących analizy ruchu wędrownego wybranych jednostek, m.in. Andrzeja Rosnera (2012, 2014), niniejsze opracowanie skupia się na analizie migracji wewnętrznych w ujęciu ogólnopolskim, jednoznacznie określając rolę wspomnianych przemieszczeń w rozwoju ludnościowym obszarów wiejskich. Ponadto pozwala zidentyfikować zjawisko kontinuum migracyjnego, czyli płynnego przestrzennie przejścia od jednostek najaktywniejszych w ujęciu migracji wewnętrznych, którymi są strefy suburbanialne miast dużych i średnich, do mniej mobilnych, położonych z dala od nich obszarów peryferii wewnętrznych i zewnętrznych. Warto wskazać, że praca ta po raz pierwszy w polskiej geografii wykorzystuje wielkość migracji do identyfikacji peryferii wewnętrznych.

Literatura

- Brown, D., Schafft, K., 2002, „Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transition”, *Journal of Rural Studies*, nr 18, s. 233–244.
- Dyszy, M., 2017, „Migracje wewnętrzne ludności w wybranych gminach wiejskich województwa śląskiego w latach 2002–2015”, *Acta Geographica Silesiana*, nr 26, s. 17–29.
- Dyszy, M., Zuzanska-Żyśko, E., 2020, „Strefa wpływu miast a migracje ludności w regionie policentrycznym”, *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, t. 33, nr 5, s. 101–114.
- Dziwoński, K., Gawryszewski, A., Iwanicka-Lyrowa, E., Jelonek, A., Jerczyński, M., Węclawowicz, G., 1977, *Rozmieszczenie i migracje ludności a system osadniczy Polski Ludowej*, Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 257, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Dziwoński, K., Korcelli, P., 1979, „Migracje w zlewni górnej Noteci”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, t. 41, nr 2, s. 145–155.

- Falkowski, J., 2009, „Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszarów wiejskich w strefach podmiejskich obszarów metropolitalnych Polski”, *Studia Obszarów Wiejskich*, nr 18, s. 49–69.
- Gałka, J., Warych-Juras, A., 2018, „Suburbanization and migration in Polish Metropolitan Areas during political transition”, *Acta Geographica Slovenica*, t. 58, nr 2, s. 63–72.
- Gołata, E., 2012, „Spis ludności i prawda”, *Studia Demograficzne*, t. 161, nr 1, s. 23–55.
- Grosse, T.G., 2007, „Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1, s. 27–49.
- Grzeszczak, J., 2000, „Kontrurbanizacja – idea i rzeczywistość”, *Przegląd Geograficzny*, t. 72, nr 4, s. 373–393.
- Gutiérrez, J., Garcia-Palomares, J.C., 2007, „New spatial patterns of mobility within the metropolitan area of Madrid: Towards more complex and dispersed flow networks”, *Journal of Transport Geography*, t. 15, nr 1, s. 18–30.
- Harasimowicz, A., 2018, „Suburbanizacja a rola obszarów otaczających miasto – ujęcie teoretyczne”, *Studia Miejskie*, nr 29, s. 115–130.
- Heffner, K., 2016, „Obszary wiejskie i małe miasta: czy lokalne centra są potrzebne współczesnej wsi?”, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, nr 279, s. 11–24.
- Herma, J., 1968, „Migracje zarobkowe ze wsi do miast w województwie krakowskim”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace Geograficzne*, R. 4, z. 30, s. 117–121.
- Huk, J., 2004, „Migracje ludności na Dolnym Śląsku w latach 1989–1998. Kierunki i efektywność”, *Czasopismo Geograficzne*, t. 75, nr 1–2, s. 33–64.
- Illicki, D., Janc, K., 2021, „Obszary intensywnych powiązań funkcjonalnych miast na prawach powiatu w Polsce – autorska metoda delimitacji”, *Przegląd Geograficzny*, t. 93, nr 2, s. 141–160.
- Jagielski, A., 1974, *Geografia ludności*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jończy, R., 2012, „Nierejestrowane wyludnienie wsi w kontekście możliwości wykorzystania oficjalnych danych statystycznych i spisowych. Wnioski z badań w województwie opolskim”, *Studia Ekonomiczne*, nr 103, s. 70–90.
- Jończy, R., 2014, „Problem nierejestrowanej emigracji definitywnej (emigracji zawieszanej) w badaniu procesów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich”, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 360, s. 11–18.
- Józefowicz, K., 2020, „Atrakcyjność migracyjna miast i obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego”, *Space, Society, Economy*, nr 31, s. 213–227.
- Kałuża-Kopias, D., 2014, „Atrakcyjność migracyjna wielkich miast – stan obecny i perspektywy”, *Problemy Polityki Społecznej*, nr 27, s. 41–54.
- Kałuża-Kopias, D., 2020, „Przestrzenny zasięg migracji a wiek migrantów na przykładzie największych miast w Polsce”, *Wiadomości Statystyczne*, t. 65, nr 12, s. 9–22.
- Kiniorska, I., 2017, „Mobilność przestrzenna na obszarach Polski Wschodniej”, *Biuletyn KPZK PAN*, nr 267, s. 102–120.
- Korcelli, P., 1997, „Alternatywne projekcje zmian demograficznych i migracji w aglomeracjach miejskich”, w: P. Korcelli (red.), *Aglomeracje miejskie w procesie transformacji*, t. 5 (s. 5–21), Zeszyty IGIPZ PAN, 45, Warszawa.
- Kupiszewski, M., Rees, P., Durham, H., 1998, „Internal migration and urban change in Poland”, *European Journal of Population*, nr 14, s. 265–290.
- Leetmaa, K., 2008, *Residential Suburbanization in the Tallinn Metropolitan Area*, Dissertationes Geographicae Universitatis Tartuensis, 35, Tartu: Tartu University Press.
- Lewandowska-Gwarda, K., Antczak, E., 2015, „Migracje wewnętrzne w polskich miastach – analiza z wykorzystaniem przestrzennej dynamicznej metody przesunięć udziałów”, *Roczniki Kolegium Analiz Ekonomicznych*, t. 39, s. 119–133.
- Luszniewicz, A., 1987, *Statystyka ogólna*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Musil, J., Müller, J., 2008, „Inner peripheries of the Czech Republic as a form of social exclusion”, w: J. Musil, *Space and Historical Time as Dimensions of Social Change* (s. 75–92), Prague: Publishing House of the Faculty of Mathematics and Physics Charles University in Prague.
- Novotná, M., Preis, J., Kopp, J., Bartoš, 2013, „Changes in migration to rural regions in the Czech Republic: Position and perspectives”, *Moravian Geographical Reports*, t. 21, nr 3, s. 37–54.
- Nowotnik, D., 2012, „Przestrzenne zróżnicowanie migracji w Polsce w ujęciu miast i gmin na przełomie XX i XXI wieku”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*, t. 3, s. 138–152.

- Okólski, M., 2011, *Modernizacyjna rola migracji*, CMR Working Papers, 46 (104), Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami UW.
- Rosner, A., 2012, *Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską*, Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Rosner, A., 2014, „Migracje wewnętrzne i ich związek z przestrzennym zróżnicowaniem rozwoju społeczno-gospodarczego wsi”, *Wieś i Rolnictwo*, t. 162, nr 1, s. 63–79.
- Stanny, M., 2011, „Typologia wiejskich obszarów peryferyjnych pod względem anatomii struktury społeczno-gospodarczej”, *Wieś i Rolnictwo*, t. 151, nr 2, s. 59–75.
- Stanny, M., 2014, „Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie”, *Wieś i Rolnictwo*, t. 162, nr 1, s. 123–138.
- Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2019–2020*, 2020, Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Szafańska, E., Michalska-Żyła, A., 2018, „Dlaczego Łódź? Atrakcyjność migracyjna miasta w ujęciu jakościowym”, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, t. 534, s. 21–31.
- Szymańska, D., Biegańska, J., 2011, „Obszary podmiejskie dużych miast w Polsce w świetle migracji stałych”, w: A. Zborowski, M. Soja (red.), *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej* (s. 83–98), Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Śleszyński, P., 2005, „Różnice liczby ludności ujawnione w Narodowym Spisie Powszechnym 2002”, *Przegląd Geograficzny*, t. 77, nr 2, s. 193–212.
- Śleszyński, P., 2016, „Współczesne i prognozowane uwarunkowania demograficzno-migracyjne w rozwoju miejskiego systemu osadniczego Polski”, *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, t. 29, nr 1, s. 97–106.
- Vaishar, A., 2006, „Regional periphery: What does it mean?”, *Europa XXI*, t. 15, s. 7–12.
- Vaishar, A., Pavlů, A., 2018, „Outmigration intentions of secondary school students from a rural micro-region in the Czech inner periphery: A case study of the Bystřice nad Pernštejnem area in the Vysočina Region”, *AUC Geographica*, t. 53, nr 1, s. 49–57.
- Walaszek, M., 2014, „Migracje wewnętrzne i zagraniczne w aglomeracji poznańskiej”, *Człowiek i Społeczeństwo*, t. 37, s. 75–90.
- Warzecha, K., 2014, „Wybrane procesy społeczno-gospodarcze oraz tendencje rozwojowe migracji wewnętrznych w województwie śląskim w latach 1995–2011”, *Studia Ekonomiczne*, nr 193, s. 67–86.
- Winiarczyk-Raźniak, A., Raźniak, P. (2012). *Migracje wewnętrzne ludności w polskich obszarach metropolitalnych u progu XXI wieku*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Wiśniewski, R., Mazur, M., Śleszyński, P., Szejgiec-Kolenda, B., 2020, *Wpływ zmian demograficznych w Polsce na rozwój lokalny*, Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 274, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Zborowski, A., Raźniak, P., 2013, „Suburbanizacja rezydencjonalna w Polsce – ocena procesu”, *Studia Miejskie*, nr 9, s. 37–50.

Źródła danych:

- Bank Danych Lokalnych, Główny Urząd Statystyczny: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>
- Baza Demografia, Główny Urząd Statystyczny: <https://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/StartIntro.aspx>